

УДК 811.1'366 (045)

СТАНОВЛЕННЯ ЧАСТИНОМОВНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВ

Грачова А.В., аспірант кафедри української філології
Маріупольський державний університет

У статті здійснено глибокий ретроспективний аналіз ключових етапів становлення частиномовної системи у трьох різносистемних мовах (українській, англійській, італійській). Увагу акцентовано на базових засадах витлумачення сутності словесних груп і на принципах їхньої вмотивованої систематизації.

Ключові слова: частиномовна система, лексико-граматична категорія, інтерпретаційна стратегія, лінгвістична еволюція, лексемні групи, повнозначні слова, службові слова.

В статье осуществлен глубокий ретроспективный анализ ключевых этапов становления системы частей речи в трех разносистемных языках (украинском, английском, итальянском). Внимание акцентировано на базовых основах толкования сущности словесных групп и на принципах их обоснованной систематизации.

Ключевые слова: система частей речи, лексико-грамматическая категория, интерпретационная стратегия, лингвистическая эволюция, лексемные группы, знаменательные слова, служебные слова.

Grachova A.V. THE FORMATION OF THE PARTS-OF-SPEECH SYSTEM OF UKRAINIAN, ENGLISH AND ITALIAN LANGUAGES

In the article there is made a deep retrospective analysis of the key stages of the development of parts-of-speech system in three languages with different systems (Ukrainian, English, and Italian). Attention is focused on the basic principles of interpretation of the nature of the word groups and on the principles of their well-founded systematization.

Key words: parts-of-speech system, lexical and grammatical category, interpretation strategy, linguistic evolution, lexeme groups, notional words, functional words.

Постановка проблеми. Мова є специфічним комплексним утворенням, багатокомпонентним системним об'єднанням, позначеним схильністю до перманентних модифікацій. Ядерним універсальним елементом мовного комплексу є частиномовна система, що охоплює морфологічний, семантичний, синтаксичний, словотвірний рівні функціонування лінгвістичних одиниць. З ініційованого античними граматистами глибокого осмислення сутності поняття «частини мови» розпочався тривалий шлях становлення лексико-граматичного комплексу, систематизація компонентів якого є одвічно дискусійним питанням. Центральну позицію серед кількісних аспектів витлумачення лексемного розподілу, на наш погляд, займає проблема компаративного дослідження національно спеціалізованих частиномовних систем у контексті еволюції наукової свідомості. Враховуючи історично-зумовлену граматичну відмінність українського, англійського та італійського мовних комплексів і беручи до уваги фактичну відсутність тематичних розвідок, присвячених порівняльному аналізу частиномовної проблематики на базі зазначених мов, вважаємо актуальною тему презентованого дослідження.

Варто зазначити, що різноплощинне висвітлення диференціації лексемних груп спокон-

віку входило до сфери інтересів українських, англійських та італійських науковців. На сучасному етапі розвитку лінгвістичного вчення кількісні частиномовні концепції є ілюстрацією активізації дослідницького процесу.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає у здійсненні комплексного аналізу еволюційного шляху становлення лексико-граматичного комплексу трьох різносистемних мов (української, англійської, італійської) у порівняльному контексті.

Задля реалізації визначеної мети ставимо перед собою вирішення низки конкретних завдань:

- 1) окреслити весь спектр варіацій витлумачення терміна «частина мови»;
- 2) охарактеризувати класифікаційні критерії, що уможливають розподіл слів на окремі розряди;
- 3) оцінити авторські інтерпретації компонентного складу відповідних частиномовних систем;
- 4) висвітлити дискусійне питання наділення / ненаділення автономним статусом певних мовних фігурантів із ймовірною перспективою їхнього дихотомічного поділу на групи повнозначних і службових слів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибокий ретроспективний аналіз

базових мовознавчих тенденцій, пов'язаних із характеристикою структурних компонентів мови, дає змогу наголошувати на фундаментальності логіко-філософського налаштування початкової версії лінгвістичного вчення. Вперше окреслений софістами, введений Платоном (V – IV ст. до н. е.) і модернізований Аристотелем (IV ст. до н. е.) науковий підхід був націлений всебічно охарактеризувати зв'язок між лексемою і поняттям. Обрана античними граматистами стратегія частиномовної диференціації зводилася до декларування домінуючої ролі семантичного наповнення слова. Першими категоріями, наділеними автономним статусом (згідно з концепцією Платона), були суб'єкт і предикат; фігурантами розширеної версії частиномовної системи Аристотеля були лексемні групи зі змістовим насиченням (ім'я і дієслово) і без нього (всі інші: член, сполучник).

Перехід до морфоцентричної площини наукового розгляду частиномовних елементів відбувся у II – I ст. до н. е. завдяки інноваційній лінгвістичній схемі, втіленій представниками олександрійської школи: Аристархом Самофракійським і його учнем Діонісієм Фракійським. Згідно із запропонованою граматистами інтерпретаційною стратегією, що тривалий час номінувалася класичною, підґрунтям диференціації лексемних груп є акцентуація на їхніх формальних характеристиках, іноді доповнених синтаксичними і семантичними відмінностями (у випадку відсутності у конкретного слова потенції до морфологічних трансформацій). Причина зазначеної позиції античних дослідників нерозривно співвідноситься із граматичною специфічністю давньогрецької мови, що відзначається беззаперечним флективним статусом. Запропонований давньогрецькими лінгвістами категоризаційний шлях уможливив кваліфікування 8 граматичних категорій, до яких віднесені ім'я (мультикомпонентний різновид), дієслово, дієприкметник, член (артикл), займенник, прийменник, прислівник і сполучник.

На синтетично-організованій латинській «лінгвістичній базі» зазначена інтерпретаційна схема була активно застосована Марком Терренцієм Варроном (116 р. до н. е.) і його послідовниками Елієм Донатом і Пріціаном. Зокрема, згідно із категоризаційним алгоритмом першого мовознавця, чинником виділення окремих класів слів є наявність/відсутність відмінкових/часових форм, що дає змогу наголошувати на частиномовній автономності імені (іменник, прикметник,

числівник, займенник), дієслова, дієприкметника і прислівника.

Подальше довготривале становлення лінгвістичної наукової думки позначене негативною тенденційністю до хибної універсалізації концепту «частина мови» і принципів словесної систематизації. Безумовно, обрану послідовниками давньогрецьких і давньоримських граматистів стратегію осмислення зазначеної проблематики (а саме копіювання класичних теорій) важко назвати коректною, адже фундаментальні історично зумовлені характеристики граматичних систем були фактично проігноровані.

Ініціатором модернізації концептуальних засад лексемної інтерпретації у вітчизняному мовознавстві є М. Ломоносов, який, оперуючи лексико-граматичним критерієм частиномовного витлумачення і наголошуючи на очевидній функційній контрастивності мовних одиниць, виокремив головні (ім'я: іменник, прикметник, числівник і дієслово) і службові (займенник, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник, вигук) словесні групи.

Вказуючи на фундаментальність граматичних лексемних характеристик, О. Востоков класифікував мовні одиниці за наявністю/відсутністю в них потенції до відмінювання/дієвідмінювання. Ф. Буслаєв є розробником реформаторської стратегії комбінування синтаксоцентричного і морфоцентричного наукового розгляду частиномовних компонентів. Систематизація «лексемного потоку», за версією лінгвіста, має відбуватися за таким принципом: до повнозначного словесного розряду варто зараховувати іменник (+інфінітив) і дієслово, а до службового – займенник, числівник, прийменник (+дієприкметник) і сполучник; прислівник варто позбавити автономного статусу, а вигук варто номінувати специфічним мовним утворенням.

Розробниками радикально протилежних схем класифікації лексико-граматичних одиниць є прихильники семантичної площини витлумачення частиномовної значущості О. Потебня і П. Фортунатов, що активно оперували морфологічним принципом лексемного розрізнення. Так, згідно із теорією першого науковця, комбінація значенневих і синтаксичних відмінностей слів є базисом їх класифікації на групи лексичних (іменник, прикметник, числівник, дієслово і прислівник) і службових (сполучник, прийменник, частка і допоміжні дієслова) лексем, інфінітив і дієприкметник в цій схемі займають серединну позицію, а вигук має схильність до агрегації

двох різнокатегорійних ознак. Лінгвістичне вчення другого мовознавця зводиться до «морфологічно-словотвірного аналізу повних слів (тобто тих, що мають афікси)» [3].

У контексті ретроспективного аналізу ключових здобутків вітчизняних мовознавців, до сфери наукових інтересів яких входила проблема об'єктивного частиномовного розрізнення, варто згадати імена О. Шахматова і Л. Щерби. Обидва лінгвісти зробили свій вибір на користь комплексного застосування морфологічного (формального), синтаксичного і семантичного критеріїв лексемної систематизації і наголосили на фундаментальності значеннєвих відмінностей у процесі протиставлення повнозначних/неповнозначних/службових словесних категорій.

Автор епохальної лінгвістичної розвідки В. Виноградов, оперуючи синтезованими критеріями частиномовного розрізнення і ввівши до наукового розгляду поняття «структурно семантичних типів», вказав на першорядність розподілу лексем саме в межах цього словесного групування. Згідно із позицією мовознавця, справжнім частиномовним статусом наділені виключно компоненти першого структурно семантичного різновиду (імена: іменник, прикметник, числівник, предметно-особовий займенник, дієслово, а також прислівник і категорія стану), що на протигагу «часткам мови» (частка (+частка-зв'язка), сполучник і прийменник) є носіями номінативної функції та автономного значення. Специфічність таких лексемних класів, як модальні слова і вигук, була окремо підкреслена на сторінках згаданого дослідження.

Оригінальна версія багатоступеневої класифікації частин мов була запропонована І. Білодідом, що є прихильником комплексного застосування морфологічного, синтаксичного і лексико-семантичного критеріїв. Згідно з авторською теорією, результатом акцентуації на лексемній словозмінній потенції, синтаксичних зв'язках, а також наявності/відсутності узагальненого лексичного і граматичного значень є чітке визначення словесної категорійної приналежності. Зазначена інтерпретаційна стратегія уможливорює виокремлення чотирьох частиномовних різновидів: змінні повнозначні (іменник, прикметник, числівник, займенник і дієслово), незмінні повнозначні (прислівник), незмінні неповнозначні (прийменник, частка і сполучник) й еквіваленти висловів (вигук) [5].

Свій упевнений вибір на користь гетерогенного принципу частиномовної диференціації зробив І. Р. Вихованець, що наголосив на

вмотивованості ієрархічної локалізації семантичного (головний), синтаксичного і морфологічного класифікаційних критеріїв (іноді доповнені логічним і словотвірним). Результатом охоплення окреслених вище аспектів словесної інтерпретації є чітка фіксація компонентного складу лексико-граматичних груп, при чому індикатором належності лексеми до частиномовного ядра є наявність у неї всіх специфічних характеристик, відсутність зазначеної потенції свідчить про дериваційні риси або вторинність цього слова. Лексико-граматична система, за версією І. Вихованця є чотирьохкомпонентною: кардинальними мовними фігурантами визначені іменник і дієслово, периферійними – прикметник і прислівник. Прийменники, сполучники, зв'язки і частки, традиційно номіновані службовими частинами мови, витлумачені автором як аналітичні синтаксичні морфеми, поза стрижневою частиномовною четвіркою також опинився займенник (не утворює окремої категорії, а є різновидом наявних), числівник (лексична морфема) і вигук (реченнєва одиниця).

Процес гармонійного впровадження античних стратегій категорійного розрізнення до системи англійської мови був значно ускладнений типовою проблемою історично-вмотивованої граматичної неспіввідносності лінгвістичних комплексів. Результатом активного застосування традиційних інтерпретаційних схем (що зафіксовано у тематичній розвідці Б. Джонсона і більш інноваційному дослідженні Р. Лоута), розроблених на синтетично-організованому мовному ґрунті (давньогрецька мова/латинська мова), стало зародження кількісних невирішених суперечностей на англійській аналітичній базі, що призвело до поступового дистанціювання від класичних лінгвістичних теорій.

Оригінальний варіант витлумачення опозиції ядерних і периферійних лексемних класів був репрезентований Дж. Харрісом, що, відмовившись від формального критерію частиномовної інтерпретації на користь семантичного, виокремив «самостійно значущі»/«головні» (субстантив (іменник) і атрибут (дієслово)) і «значущі за зв'язком»/«допоміжні» (означення (артикуль) та єднальне слово (сполучник)) словесні групи. Згідно із зауваженням мовознавця, такі специфічні лексемні розряди, як займенник, прислівник, прийменник і вигук або є компонентами окреслених вище угруповань, або позначені потенцією до утворення окремих.

Запропонована Дж. Несфілдом кваліфікаційна схема є своєрідною інтерпретацією кла-

сичної стратегії частиномовного розрізнення. Зокрема, традиційною є кількість виокремлених науковцем лексемних груп (їх вісім: іменник, займенник, прикметник (+артикл), дієслово, прийменник, сполучник, прислівник і вигук), однак інноваційною є акцентуація на синтаксичних і рольових відмінностях словесних класів, серед яких особливою багатofункціональністю позначені дієприкметник/дієприслівник, герундій, інфінітив і відносний прислівник.

Сутність наукової концепції Г. Світа полягає у грамотному оперуванні морфологічним (базовий), синтаксичним і функційно-семантичним критеріями частиномовної диференціації з метою виявлення всього комплексу категорійних характеристик. Варто підкреслити, що саме домінантністю формального критерію лексемної інтерпретації вмотивований окреслений автором принцип дихотомійного розподілу частин мови на відмінювані і невідмінювані групи. Зокрема, компонентами першого розряду були номіновані три стрижневих мовних комплекси: іменникові слова (власне іменник, іменниковий займенник, іменниковий числівник, інфінітив і герундій), прикметникові слова (власне прикметник, прикметниковий займенник, прикметниковий числівник і дієприкметник/дієприслівник), а також дієслово (фінітне дієслово і нефінітні форми: інфінітив, герундій і дієприкметник/дієприслівник) [14, с. 67–69]. На противагу ним статусом службових лексемних груп автором були наділені прислівник, прийменник, сполучник і вигук.

Впевнено відмовившись від традиційних експлікаційних стратегій, Д. Крістал вказав на вмотивованість заміни розпливчастого терміна «частина мови» на лінгвістично спеціалізоване, еквівалентне йому поняття «класи слів». Принцип диференціації словесних розрядів, згідно з авторською позицією, полягає у фіксації морфологічних і синтаксичних лексемних відмінностей; до того ж, урахувавши граматичну індивідуальність лексико-граматичних одиниць, науковець наголосив на нераціональності застосування чітко окреслених класифікаційних критеріїв. Детально охарактеризована частиномовна система англійської мови, за версією Д. Крістала, є семикомпонентною (іменник, займенник, прикметник, прислівник, дієслово, прийменник і сполучник), вигук номінований емоційно-забарвленим типом речення, а результатом оригінального синтаксичного розрізнення лексемних груп є додат-

кове виокремлення детермінанта, кон'юнкта і допоміжних дієслів [7, с. 209].

Процес поступового укорінення фундаментальних засад частиномовного витлумачення на італійському мовному ґрунті співвідноситься з тривалим періодом глибинних соціально-політичних проблем, що стали негативним чинником гальмування лінгвістичної уніфікації. Синтезована на базі латини, подібність із лексико-граматичною системою якої є абсолютно очевидною, давньоіталійська мовна версія (або народна латина *вольгаре*) характеризувалася беззаперечною гетерогенністю і нестабільним соціальним статусом. Ускладненість лінгвістичного об'єднання і стандартизації була вмотивована прогресувальною політичною, становою і мовною сепаратністю італійської держави (на той період нецілісної). Тим не менш, багатоаспектному висвітленню природи тогочасного лінгвістичного варіанту (спочатку *вольгаре*, потім тосканського діалекту, пізніше трансформованого в італійську мову) присвячені кількісні наукові розробки.

Перша зафіксована тематична розвідка Л.-Б. Альберті є наочною демонстрацією нерозривного латинсько-італійського зв'язку, об'єктивованого в авторському виборі термінологічного апарату, в ідентичності граматичних структур і подібності компонентного складу частиномовних систем. Відмінний шлях висвітлення проблеми категорійного розрізнення на базі *вольгаре* був запропонований Дж. Фортуніо, який, всупереч традиційному підходу, наділив автономним статусом лише 4 лексемні групи: іменник (+прикметник), займенник (+артикл), дієслово і прислівник. Згідно із інтерпретаційною стратегією П. Бембо, окрім класичних лексико-граматичних класів іменника, дієслова, займенника і дієприкметника потребують виокремлення комбіновані лексемні групи: артикл (+прийменник) і прислівник (+вигук і сполучник). Прихильник морфоцентричного акценту наукового розгляду окресленої проблематики Б. Буомматеї наділив частиномовним статусом 12 категорій, диференціюючи їх за опцією змінюваності (іменник, дієслово, займенник, артикл і дієприкметник) і незмінюваності (*interposto* (убудований елемент)), *segnacaso* (конкретизатор логіко-синтаксичних функцій іменника/займенника), *ripieno* (плеоназм), прислівник, герундій, сполучник).

Запропоновані у XVIII – XIX ст. італійські лінгвістичні концепції є фактичним віддзеркаленням тогочасних наукових тенденцій,

позначених різноплановим змістовим і стратегічним налаштуванням. У цьому контексті варто наголосити на значущості тематичних розвідок Д. М. Манні, С. Кортічеллі, Ф. Соаве, Дж. Романі, М. Джільї і Б. Пуоті.

Наступний історичний період в італійському науковому мовному просторі є часом активної ідейної реформації, адже наслідком постулювання Б. Кроче естетичного базису лінгвістичної науки стала фактична відмова від розроблення і поширення конкретного набору чітко регламентованих традиційних граматичних правил (зокрема, ці ідеї були підтримані П. Гойданіш). Свідченням переходу від «віковичного буквоїдства» античних студій до описового характеру викладення з акцентом на актуальній лінгвістичній реалізації, а також соціально-історичній і географічній варіативності італійської мовної системи стали наукові розвідки С. Батталья і В. Перніконе, Л. Серіанні і А. Кастелвеккі, М. Дардано і П. Тріфоне, що запропонували власний трансформований варіант частиномовної диференціації [11].

На сучасному етапі італійської лінгвістичної еволюції оригінальна версія витлумачення лексемного категорійного статусу була запропонована Е. Ріготті і С. Чігада, що наголосили на тенденційному, невсеосяжному характері ознак конкретної частини мови (зазначений принцип номінований «*perlopiù*» – досл. «здебільшого») [12, с. 192]. Гетерогенна класифікаційна стратегія, охарактеризована мовознавцями, відзначена трикомпонентною структурою, а саме комбінацією морфологічного (ядерний), синтаксичного і семантичного принципів лексемної інтерпретації. Згідно з концепцією науковців, ключовим фразовим фігурантом є дієслівний частиномовний різновид; рольовою значущістю позначені і компоненти іменної синтагми: артикль, іменник, прикметник і займенник; синтаксично-вмотивованими функціями наділені прийменник і сполучник; вигук номінований суміжним вербально-експресивним елементом; прислівник є предикативно-аргументативною частиною мови.

Розробником інноваційної схеми синтаксично-функційної інтерпретації італійських лексемних груп є Дж. Салві. Науково осмислити теорію мовознавця можна за такими базовими тезами: певний набір фактичних даних (у лінгвіста – *подія*) описується фразою, конкретний тип події репрезентується предикатом, рольовим навантаженням актанта і його різновиду сирконстанта є презентація аргу-

мента і *circostanziale*, модифікатор (*modificatore*) є виразником атрибута [13, с. 57]. Сутність авторської гіпотези полягає в декларуванні тенденційного виконання усіма категоріями слів конкретних синтаксичних функцій, окреслених вище. Варто зауважити, що наслідком застосування мовознавцем зазначеного принципу частиномовного витлумачення стала неочікувана трансформація компонентного складу традиційних лексемних груп.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, беручи до уваги всеосяжний і дискусійний характер проблеми еволюції наукової свідомості щодо експлікації категорійного статусу лінгвістичних одиниць трьох різносистемних мов, автор дослідження не претендує на здійснення цілісного аналізу, однак наголошує на перспективності окресленої тематики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградов В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – Изд. 3. – 639 с.
2. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Даниленко В. История русского языкознания: курс лекций / В. Даниленко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 320 с.
4. Потебня А. Из записок по русской грамматике / А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1968. – Т. 3. – 552 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / Під заг. ред. І. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 588 с.
6. Buommattei V. Della lingua toscana / V. Buommatei. – Firenze: Per Zanobi Pignoni Con licenza de' sup. e privilegio, 1643. – 416 p.
7. Crystal D. The Cambridge encyclopedia of the English language / D. Crystal. – London, New York, Sydney, Toronto: BCA, 1998. – 491 p.
8. Harris J. Hermes or a philosophical inquiry concerning universal grammar / J. Harris. – Dublin: Printed for James Williams, 1773. – 504 p.
9. Haspelmath M. Word classes/parts of speech / M. Haspelmath // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. – Amsterdam: Pergamon, 2001. – P. 16538–16545.
10. Nesfield J. Manual of English grammar and composition / J. Nesfield. – London: Macmillan & Co, 1898. – 360 p.
11. Renzi L. Grande grammatica italiana di consultazione / L. Renzi, G. Salvi, A. Cardinaletti. – Bologna: Società editrice il Mulino S.p.A., 2001. – 644 p.
12. Rigotti E. La comunicazione verbale / E. Rigotti, S. Cigada. – Santarcangelo di Romagna: Maggioli S.p.A., 2013. – 312 p.
13. Salvi G. La classificazione delle parti del discorso / G. Salvi // Cultura e costruzione del culturale. Fabbriche dei pensieri in Italia nel Novecento e verso il terzo Millennio. – Budapest: Ponte Alapítvány, 2014. – PP. 55–74.
14. Sweet H. A new English grammar logical and historical / H. Sweet. – Oxford: At the Clarendon Press, 1900. – 534 p.